

GABRIEL MARTÍN ROIG

**EL LLEGAT DE MOSSÈN MIQUEL COSTA.
LA FUNDACIÓ DE L'HOSPITAL DE POBRES
DE PALAMÓS I LA CAPELLA DEL CARME
(1768-1771)**

ESTUDIS DEL BAIX EMPORDÀ
Sant Feliu de Guíxols, 2012
Volum 31 - ISSN 1130-8524

RESUM: Durant la segona meitat del segle XVIII, l'esperit altruista i pietós de mossèn Miquel Costa, domer de l'església de Sant Genís de Torroella de Montgrí, féu possible la construcció d'un nou hospital a Palamós amb una capella annexa dedicada a Nostra Senyora del Carme: un exemple d'intervenció eclesiàstica en la vida popular i d'integració d'un equipament en el teixit urbà de la vila. El present article pretén un apropament a la figura d'aquest mecenes, un estudi on es descriuen les dificultats que tingué la fundació d'aquesta institució, el seguiment del procés constructiu de la Capella del Carme entre els anys 1768 i 1771, una anàlisi de les característiques arquitectòniques de l'edifici i una valoració artística del retaule de l'altar major de l'esmentada capella i de la seva imatge titular, una bella escultura barroca de Nostra Senyora del Carme.

PARAULES CLAU: mossèn Miquel Costa, hospital de pobres, capella del Carme, Palamós, novenari d'ànimes, barroc tardà.

CONTEXT SOCIOECONÒMIC DE PALAMÓS AL SEGLE XVIII

La segona meitat del segle XVIII suposà per a Palamós, com per altres llocs del principat, la fi d'un llarg període d'instabilitat, de conflictes bèl·lics i el començament d'una lenta recuperació econòmica gràcies a l'expansió comercial dels seus vilatans per la Mediterrània i l'Atlàntic. Aquesta puixança es pot atribuir a diversos factors. De tots, el més determinant fou el desenvolupament de la indústria surera amb una creixent demanda d'aquesta matèria per part dels mercats francesos. La manufactura del tap de suro i la seva exportació suposà una oportunitat única per Palamós, un municipi amb escassetat de sòl agrícola. Una altra activitat remarcable fou la importació de llenys. Gran part de la fusta que es tallava als boscos de la plana de l'Alt Empordà i del Baix Ter era conduïda per traguers fins el port de Palamós on es carregava en vaixells napolitans. Aquests la portaven a Cartagena i altres punts de la costa de Llevant per la construcció de naus per a l'armada reial. Gens menyspreable era l'exportació de vi, oli i galda o gavarró que es feia servir per tenyir els teixits de les fàbriques d'indians. A totes aquestes activitats, cal afegir altres factors que repercutiren favorablement en el creixement comercial de la vila: el permís de lliure comerç amb Amèrica i la proliferació del corsarisme local que donà major

seguretat al nostre litoral. Tot plegat, suposà un creixement notori del trànsit portuari i de les activitats secundàries, oficis que d'una manera directa o indirecta depenien del port.

Aquest procés de redreçament comercial comportà unes dècades de prosperitat. Palamós es convertí en un pol d'atracció de mà d'obra de la comarca: tapers, mestres d'aixa, artesans, mestres de cases i fusters, aquests últims atrets per un notori creixement urbà que propicià un nou traçat urbanístic, la prolongació de carrers i aixecament de nous habitatges. El barri vell hagué de créixer més enllà dels fossars i de les muralles medievals que hi havia a la seva vessant de llevant que en aquells anys ja estaven mig enrunats. Es començaren a urbanitzar els carrers que s'enfilen al capdamunt del Pedró (mossèn Miquel Costa, Mauri Vilar, Allada i de la Creu) ocupant uns terrenys que llavors estaven majoritàriament ocupats per horts, feixes, pallisses, fossars i trams de muralla.¹

El creixement mercantil i demogràfic no només impulsà la necessitat ampliar i arranjar infraestructures, com el moll o l'ampliació de camins rals sinó que també propicià una intensificació de la devoció religiosa popular. La comitència del duc de Sessa, les donacions a l'església de particulars, la fundació de causes pies fetes per religiosos, negociants, patrons d'embarcació i fins i tot corsaris permeteren un millor condicionament de les esglésies existents i l'erecció de noves. Molts dels temples parroquials del comtat de Palamós foren reformat, altres veieren substituïdes les seves voltes antigues per edificis de nova planta (com la parròquia de Santa Eugènia de Vila-romà el 1765). Capelles, esglésies i ermites s'engalanaren amb nous retaules i s'embelliren amb ornaments sumptuosos, voluptuosos i recargolats. Es pot dir que la puixança econòmica que visqué Palamós durant la segona meitat del segle XVIII suposà l'esclat del barroc tardà en aquesta vila, deixant com a testimonis uns pocs exemples arquitectònics, alguns d'ells desapareguts i d'altres que han sobreviscut el pas del temps amb sort diversa.

¹ Revisant actes notariais entre 1755 i 1775, es pot comprovar com es concedeixen nombroses llicències d'obra per a fer nous habitatges en terrenys que abans eren horts i vells camins. El duc de Sessa, comte de Palamós, donà permis per a edificar al damunt dels antics trams de muralla i restes de torres derruïdes. MARTÍN ROIG, Gabriel, "Una volta amb història", *Revista del Baix Empordà*, núm. 34 (setembre-desembre 2011), p. 73-76.

LA NECESSITAT D'UN NOU HOSPITAL

El rei Alfons III, en data del 14 de març de 1335, concedí el privilegi de poder erigir un hospital (a més d'una església i un cementiri) però les primeres notícies d'aquesta institució són del 1412 quan l'hospital de pobres estava situat en un edifici de la plaça de la Vila. Era de propietat municipal i l'Ajuntament n'era l'administrador. El 1499, la seva situació canvià a un altre edifici que hi havia a la cantonada de la plaça Murada amb el carrer Mauri i Vilar. Segurament, romangué en aquest emplaçament fins que el 1538 es construí un de nou al capdamunt del Pedró, un edifici exempt amb una capella dedicada a Sant Joan Baptista.² El 1695, després de la destrucció del convent dels agustins perpetrada per les tropes franceses, els jurats de la vila cediren l'hospital de pobres als frares regulars perquè s'hi establissin de manera provisional mentre bastien un nou convent al mateix lloc on hi havia hagut l'anterior. La pretesa provisionalitat s'allargà més de mig segle. Per a agreujar la situació, el 1742, se signà un pacte entre la Universitat de Palamós i els frares agustins per la construcció d'un nou convent allà on era l'hospital.³ La seva desaparició fou efectiva el 1772 quan l'edifici s'enrunà en iniciar-se les obres del convent de Nostra Senyora de Gràcia, tot i que segurament ja era inoperant unes dècades abans. Així ho indica un informe de la Universitat que explica que en aquell moment (abans de la construcció del nou hospital) "no hi ha cap confraria ni altres obres pies destinades a mantenir pobres necessitats i de solemnitat".⁴

Atès que des de mitjan segle XVIII Palamós havia quedat orfe d'assistència hospitalària, mossèn Miquel Costa, un religiós palamosí acabat, es preocupà per la necessitat de construir un hospital, invertint la seva fortuna en el bé comú del poble que l'havia vist néixer. Gràcies a la seva generositat Palamós veié com s'alçava al bell mig del barri vell un petit centre hospitalari de tendència sacra. La fundació d'aquest nou organisme assistencial, hereu dels anteriors, era una resposta a les necessitats d'una societat que, si bé havia

2 MARTÍN ROIG, Gabriel, "La portalada i el claustre del convent dels agustins de Palamós". *Revista del Baix Empordà*, núm. 31 (desembre 2010-març 2011), p. 57-58.

3 TRIJUEQUE, Pere, *Breu recull de la història de Palamós*, edita Ajuntament de Palamós (2000), p. 83-84.

4 SAMP, *Relació segellada del comú de Palamós sobre el plet d'Anastasi Costa contra els béns de Mossèn Miquel Costa*, 5 d'abril de 1772. Fons de l'Ajuntament de Palamós. Correspondència General 1766-1780, Capsa 172.

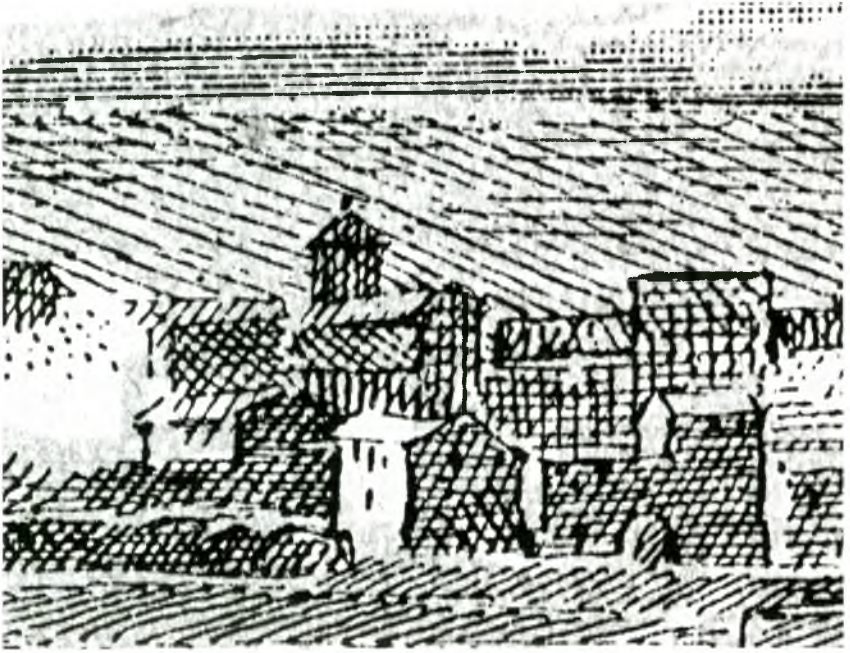

Fig.1 L'hospital de pobres de Palamós i la capella del Carme en un heliogravat francès de principi del segle XIX.

patit una profunda crisi durant la primera meitat del segle XVIII, mostrava evidents símptomes de recuperació econòmica (fig.1).

MIQUEL COSTA MORET, EL PERSONATGE

Miquel Antoni Costa i Moret nasqué a Palamós el 1700 o 1701⁵, en el si d'una família acomodada que tenia diverses propietats a Vall-llobrega i a Palamós. El seu pare Antoni Costa era negociant i contragué matrimoni amb Rossolea Moret, filla legítima i natural d'Antoni Moret, també negociant. D'aquest matrimoni nasqueren vuit fills, dels quals sobrevisqueren tres: Antoni que fou apotecari primer a Sant Feliu de Guíxols i després a Palamós, Francesc també apotecari a Sant Feliu de Guíxols i finalment Miquel. El patriarca de la família, després de quedar vidu, el 1704 es casà en segones núpcies amb Elionor Comte: d'aquesta unió nasqué un quart fill,

⁵ Entre 1683 i 1704 no hi ha llibre de naixements a Palamós, la qual cosa no permet precisar la data de naixement de Miquel Costa.

Anastasi, que tants entrebancs posaria a la construcció de l'hospital de Palamós.

El jove Miquel Costa inicià els estudis de cirurgia, però el seu pare no tingué sort en els negocis i quedà en una situació monetària molt precària que li impedí continuar sufragant la carrera del seu fill a la facultat de medicina. Miquel quan comptava amb 20 anys, tractant de trobar sortida a una apurada situació econòmica, s'embarcà cap a les Índies. El 1720, arribà a Cadis on fou admès en un navili per a creuar l'Atlàntic. La fortuna fou que en aquesta nau coincidís amb fra Bernardo de Serrada de l'orde dels carmelites calçats, que abans havia estat bisbe Panamà i en aquell moment nomenat bisbe de Cuzco. Durant el llarg trajecte transoceànic Miquel entaulà una gran amistat amb aquest personatge, tal fou així que quan arribà al nou món fou admès en el seu seguici. Després de dies de viatge el jove palamosí arribà a Cuzco on fou promogut al sacerdoci. Set anys després, el 1727, el bisbe, amic i protector seu, li atorgà una capellania dotada amb 4.000 pesos en propietat i 200 de pensió anual. El 1728, fou ordenat sacerdot i el 6 de juny d'aquell mateix any se li concedia el càrrec de sagristà major de la catedral de Cuzco.⁶ Amb el nou càrrec percebia unes crescudes rendes que ascendien a 11.000 pesos en propietat i 550 de pensió anual. Començà a aplegar una petita fortuna.

Però amb els anys, el clima i l'alçada de Cuzco perjudicaren notablement la seva salut provocant-li forts dolors a la ronyonada i un baldament general del cos. A pesar d'haver canviat la seva residència a altres capellanies ben dotades del Perú amb l'objecte de millorar el benestar, els dolors que patia no minvaren. Empès per la seva malmesa salut i per les notícies alarmants sobre l'estat financer del seu pare, el 1734 va decidir tornar a Catalunya. El mes d'abril d'aquest any, arribava a Barcelona i poc temps després tornava a trepitjar els carrers de Palamós.

Trobà el seu progenitor amenaçat pels deutes i amb els pocs béns que li quedaven seriosament gravats. Entre 1734 i 1751, Miquel, que gaudia d'una situació econòmica folgada, féu quantioses inversions per a eixugar els dèbits i recuperar el patrimoni familiar

⁶ SAMP, BOFILL, Lluís, *Noticia històrica sobre el hospital de Palamós*, juliol de 1975. Es tracta d'un treball de recerca històric inèdit, segurament d'ordre intern, perquè els propis administradors de l'hospital coneguessin la història del centre. Fons de l'Ajuntament de Palamós, Beneficència i assistència social. Administració de l'hospital, 1650-1975, caps 634.

que el seu pare s'havia malvenut. En una escriptura del 23 de setembre de 1734, Antoni Costa atorgà llicència al seu fill Miquel per a redimir els censals, pagar deutes, recobrar les peces de terra que havia perdut i fer millores a la botiga. Pel cap baix s'hagué de gastar poc més de 2.000 lliures barceloneses.

Cregué que seria convenient establir la seva residència a l'Empordà per a controlar millor i de més a prop les seves propietats i rendes. El 1735, féu una permuta amb Francisco Dorca, canonge de la catedral de Girona. Miquel Costa li cedí un benefici que posseïa a l'altar de Sant Domènec de la seu gironina a canvi del càrrec de domer simple a l'església parroquial de Sant Genís de Torroella de Montgrí,⁷ que generava una gens menys preuada renda anual de 800 lliures.⁸ Aviat es traslladà amb el seu pare a Torroella de Montgrí i s'instal·là en una casa situada al carrer Major d'aquesta vila. El mateix any, fou nomenat comissari del Sant Tribunal de la Inquisició del Principat de Catalunya. Poc després, el seu germà Antoni Costa (amb la seva dona, Maria), que seguia exercint d'apotecari, abandonaren Sant Feliu de Guíxols per a reunir-se amb ells a Torroella. Quan sobrevingué la mort del seu germà, la seva vídua es quedà amb ell. Per l'estima que li tenia fou molt ben considerada en el seu testament. Després de dècades vivint tranquil a Torroella, el 30 de març de 1768, a les 10 hores de la nit,⁹ morí Miquel Costa, impedit, després de quatre mesos agònics de llarga malaltia. Al seu costat hi havia la seva cunyada Maria Costa i Narcís Majorà, un humil treballador que es féu càrrec d'ell fins la seva última exhalació.¹⁰

EL TESTAMENT DE MIQUEL COSTA

El 6 de maig de 1761, set anys abans de la seva mort, mossèn Miquel Costa s'apropà a l'Escala per a visitar el seu parent i amic Joan Simón, el qual era prevere i sagristà de la parròquia de Sant Pere de l'Escala. A l'interior de la sagristia de la parroquial i amb

7 El domer era el prevere beneficiat que es cuidava de l'església, administrava els sacraments i estenia les partides.

8 SAMP, op. cit., BOFILL, Lluís.

9 AHG, *Transcripció de la partida d'òbit de Mossèn Miquel Costa*, 11 d'Octubre de 1768. Fons de la Notaria de Torroella de Montgrí, 1767-1768, To 400.

10 AHG, *Donació de terres feta pels marmessors del reverend Miquel Costa a Narcís Majorà de Torroella de Montgrí*, 30 d'abril de 1768. Fons Notarials de Torroella de Montgrí, 1767-1768, To 400.

presència de dos testimonis segué tranquil·lament i còmode en un escriptori on començà a escriure el seu testament. Finida la feina tancà el quadern, ordenà fer-ne una còpia i deixà instruccions a l'esmentat capellà perquè fos donat a conèixer després de la seva mort. Un cop difunt, el seu testament fou obert i publicat el 16 de maig de 1768 per Narcís Palahí, notari de Girona i decretat pel vicari general de la diòcesi el 8 d'abril de 1768. El 23 d'agost de 1770, el notari Josep Pouplana Martí en publicà també una còpia continguda en els fons notariais de Torroella de Montgrí. L'original havia estat escrit i signat de la pròpia mà i lletra del difunt i es trobà en un calaix de casa seva.¹¹ Cal recordar que una altra còpia ja havia estat entregada uns anys abans a Joan Simón, perquè *"no es perdés per via de mort o altra lance"*.¹²

El testament de Miquel Costa és molt interessant, complet, detallat, ric, amb nombroses disposicions puntualitzades fins al més mínim detall, especialment les relatives a la fundació de l'hospital de pobres de la vila de Palamós amb completes indicacions sobre la forma en què s'havia construir, administrar, l'aspecte de l'arquitectura de la capella del Carme i altres especificacions sobre fundacions i oficis religiosos. Totes les disposicions, que eren nombroses, les deixà ben ordenades i dotades econòmicament per a assegurar el seu compliment. Ho volia deixar molt ben lligat perquè es fes tot segons la seva voluntat. En el testament nomenava marmessors Joan Simon, rector de l'església de Sant Pere de l'Escala, i Miquel Martí i Bonaventura Carreras, ambdós preveres beneficiats de l'església parroquial de Sant Genís de Torroella de Montgrí. Aquests havien de vetllar i assegurar el compliment de tot el que Miquel Costa deixà estipulat.

La primera disposició feia referència a l'elecció de sepultura del difunt. Donà instruccions molt precises que volia ser enterrat en l'església parroquial de Sant Genís de Torroella de Montgrí, *"en lo vas de mon pare Antoni Costa i mon germà altra Antoni Costa"*, que estava situat entre la capella de Sant Miquel i la de Sant Bartomeu.

Féu donació a Anastasi, el seu germanastre, de 1.000 lliures barceloneses, més de 41 dobles d'or (que ja li havia enviat prèviament en diverses remeses) pels drets que pogués esperar per línia paterna i materna. El seu germà a canvi d'aquesta quantitat havia de

11 AHG, *Còpia del testament del reverend Miquel Costa*, 6 de maig de 1761. Fons Notariais de Torroella de Montgrí, 1769-1770, To 402.

12 AHG, *ibidem*.

renunciar a qualsevol dret de rèplica. Com explicaré més endavant això serà l'origen d'un plet que fins i tot farà trontollar la fundació del nou hospital.

Seguint ordres del difunt, el 30 d'abril de 1768, els marmessors del difunt feren donació a Narcís Majorà d'algunes propietats que aquest posseïa en el terme de Torroella *"principalment per lo molt amor y carinyo amb que lo havian assistit y assistien de dies y mitjançà sa llarga malaltia"*¹³. Miquel Costa li deixava una peça de terra plantada amb vinyes i oliveres d'una vessana i mitja situada al costat del camí que va a la capella de Santa Caterina i un hort envoltat de murs, anomenat l'hort petit d'en Serralta, que era a migdia de l'antiga casa principal de Josep Serralta. Tot amb la condició que Narcís Majorà i els seus descendents, solament durant la vida natural de Maria Costa, cada any li lliuessin la meitat de tots els fruits, tant de raïm com d'oli procedents d'aquestes terres.¹⁴

A pesar que ho havia deixat tot molt ben disposat per la construcció de l'hospital de Palamós, la deixa estava fortament condicionada per la longevitat de la seva cunyada. És a dir, la construcció de l'hospital no tindria efecte fins després de la mort natural de Maria Costa. Aquesta condescendència s'entén com a compensació d'un llegat que, anys abans el testamentari havia percebut del seu germà. Ho explico millor, Miquel Costa havia heretat d'una tia materna, vídua de Pere Bofill, una casa i tres peces de terra que la seva tia havia cedit al seu germà gran Antoni. Disposava l'herència que aquestes propietats passessin a Miquel en el cas que el seu germà morís sense descendència, com així fou. De fet, Antoni tingué quatre fills amb la seva esposa, tres d'ells moriren albats i del darrer es desconeix la seva mort, però devia arribar abans que la del seu progenitor. Miquel Costa, com a persona pietosa que era, tenia el deure moral i obligació de mantenir bé i decentment la seva cunyada Maria. Per tant, durant la seva vida natural li cedí l'usdefruit de totes les seves possessions, fins i tot, si aquesta volia passar els darrers dies de la seva vida a Palamós li deixava escollir la casa que volgués malgrat que estigués arrendada. Deixà clares instruccions als seus marmessors que si la seva cunyada no podia mantenir-se decentment els autoritzava a suspendre alguna de les fundacions a la fi d'assegurar la seva manutenció.

13 AHG, op. cit., *Donació de terres feta pels marmessors del reverend Miquel Costa a Narcís Majorà de Torroella de Montgrí*.

14 AHG, ibídem.

L'HOSPITAL DE POBRES EN LES DISPOSICIONS TESTAMENTÀRIES DE MOSSÈN MIQUEL COSTA

L'assistència hospitalària a Palamós, fins aquell moment, amb més de 450 anys de vida precisava unes considerables reformes, perfeccionar la seva organització, racionalitzar al màxim la utilització dels recursos i esmenar els mètodes assistencials per a poder oferir la millor atenció. El nou hospital de Palamós fou el projecte vital de mossèn Miquel Costa, la seva gran obra pòstuma; és per això que tingué cura de deixar anotat de manera detallada, no només l'aparença arquitectònica i distribució de l'edifici, sinó també aspectes importants de la seva administració per a assegurar-ne un bon govern.

Aquest havia de ser dirigit per una junta de govern mixta, composta per religiosos i laics, és a dir, membres representatius de la societat civil palamosina i de l'església parroquial de Santa Maria. La junta estaria formada per cinc administradors perpetus: tres representants eclesiàstics (el rector de l'església de Santa Maria de Palamós i dos protectors en representació de la comunitat de preveres) i dos representants civils que eren el regidors degà i segon que actuaven en nom de l'Ajuntament de Palamós. Aquesta junta escollia els administradors delegats. Primer un hospitaler que havia de residir en el mateix hospital, que era l'encarregat de l'assistència directa als malats i que responia a la necessitat de disposar amb personal més adaptat al funcionament pràctic del centre.¹⁵ Després els administradors perpetus representants de la parroquial elegien un secular i els dos regidors municipals, un altre. Els cinc votants podien escollir als dos seculars conjuntament si així ho estimaven. De la mateixa manera, tenien dret a vetar l'elecció de cadascuna de les parts si hi veien algun entrebanc. En definitiva, si cap de les dues parts no tenia cap objecció en l'elecció de l'altra els delegats quedaven confirmats.¹⁶ Al final de cada bienni els tres administradors delegats (l'hospitaler i els dos seculars) tenien l'obligació de rendir comptes als administradors perpetus i en funció dels resultats aquest decidien si donaven continuïtat als esmentats delegats o n'escollien d'altres. Totes les reunions se celebraven cada dos anys en el mateix hospital, en una cambra destinada al tal ús (fig. 2).

15 YETANO LAGUNA, Ana, "Con toca. Mujeres y trabajo hospitalario, avances en tiempos convulsos. Las hermanas de la caridad", *Manuscrits: revista d'història moderna*, núm. 27, 2009, p. 113-139.

16 Op. cit., *Còpia del testament del reverend Miquel Costa*.

Fig. 2 L'hospital de pobres i la capella del Carme dibuixats per Francesc Vidal Palmada als anys trenta del segle XX. Fullet propagandístic del Museu Cau de la Costa Brava.

MISSIS I FUNDACIONS PIES: UN EXCESSIU DISPENDI

Mossèn Miquel Costa deixà una gran quantitat de diners per a la creació de fundacions religioses, oficis i processons. Donà un total de 2.716 lliures als governadors i administradors generals d'aniversaris i missis d'estaca de l'església de Santa Maria de Palamós: 1.516 lliures les satisfieren amb diners i les altres amb diferents censals.¹⁷ A aquestes cal sumar altres 900 donades a la comunitat de Sant Genís de Torroella de Montgrí. Si considerem els diners que es gastaren en la fàbrica de l'hospital, les

rendes baixes de les propietats que la institució tenia per la seva manutenció i la falta de capital per a completar i ornamentar dignament i lluir la capella del Carme, costa d'entendre per què el difunt deixà tants diners per a fundacions pies enlloc d'efectuar una major inversió en institució assistencial que naixia una mica coixa i escanyada econòmicament. Abans de donar una possible explicació a la decisió del difunt procedim a detallar cadascuna d'aquestes fundacions per a entendre millor de què estem parlant, alhora que

¹⁷ Els censals eren de Josep i Joan Vilanova de la Pietat; de Miquel Sabat, pagès i masover del mas Antoniet; de Jaume Lloveras, negociant de la vila de Sant Feliu de Guixols. AHG, *Fundacions de Mossèn Miquel Costa a l'Església de Santa Maria de Palamós*, 23 de setembre de 1768. Fons notariais de Palamós, 1768, Pa 373.

¹⁸ "al assenyalar los dos quarts vull s'assenyali la dita missa tocant batallades un quart continu reposadament i al assenyalar o tocar los tres quarts vull se toqui a remato amb unes 30 o 33 batallades i després se començarà la missa." AHG, op. cit., *Còpia del testament del reverend Miquel Costa*.

desvetllem les inquietuds i afinitats espirituals i iconogràfiques del fundador de l'hospital, fent èmfasi en la seva desmesurada obsessió per la redempció de les ànimes condemnades.

La primera fundació que encomanà fou una missa baixa resada per la seva ànima i per totes les ànimes del purgatori. Aquesta s'havia de celebrar tots els dies festius a les 12 del migdia; mitja hora abans s'anunciava amb insistents tocs de campanes.¹⁸ Fou dotada inicialment amb 1.400 lliures barceloneses, però arribà fins a 1.516 lliures: *"perque ell mateix mentre vivia y poc antes de sa fi declarà son animo y intenció a mi dit Joan Simon de voler augmentarla fins a dites 1.516."*¹⁹ Aquest ofici s'havia de celebrar a l'església parroquial de Santa Maria fins que fos construïda la capella del Carme, on després s'hauria de traslladar.²⁰

En una altra disposició, ordenà la fundació d'una altra missa a l'església parroquial en sufragi per les ànimes del purgatori, el que coneixem per un novenari d'ànimes. Dotà la fundació amb 900 lliures barceloneses cedint un personat i un censal que tenia a son favor.²¹ Aquest ofici era una rogativa perquè els vius preguessin per les ànimes dels difunts que havien quedat atrapats en el purgatori. És una de les manifestacions més estretament lligades a la idea de l'església com a única intercessora en la salvació. El Dr. Josep Maria Gasol parla d'aquest *"costum tan estès arreu del nostre país, de dedicar uns dies del mes de novembre a la predicació extraordinària i intensiva de la Divina Paraula i sufragis pel bé de les ànimes del Purgatori"*.²²

Miquel Costa no deixà establerts quins dies s'havia de celebrar el novenari d'ànimes indicant que *"dita funció novenal se farà en lo temps y hora apareixerà mes convenient a la dita Rnt Comunitat"*²³. El període més probable era a principi de novembre, habitualment començava el dia dels difunts, el 2 de novembre, i es perllongava durant nou dies més; d'aquí el novenari d'ànimes.²⁴ Durant aques-

19 AHG, Fundacions de Mossèn Miquel Costa a l'Església de Santa Maria de Palamós, 23 de setembre de 1768. Fons notariais de Palamós, 1768, Pa 373.

20 AHG, ibidem.

21 AHG, op. cit., *Còpia del testament del reverend Miquel Costa*.

22 GASOL, Josep Maria, "Calendari folklòric manlleuenc". *Lletres Amicals. Manlleu, cròniques i textos literaris*, vol. 18, 1958.

23 AHG, op. cit., *Fundacions de Mossèn Miquel Costa a l'Església de Santa Maria de Palamós*.

24 SOLER i AMIGÓ, Joan, "Ànimes del Purgatori", *Enciclopèdia de la fantasia popular catalana*, Barcelona: Ed. Barcanova, 1998.

Fig. 3 Nostra Senyora del Carme com a intercessora de les ànimes del purgatori en un gravat del segle XVIII.

del foc ardent del purgatori. La mort hi era present a través de la teatralització d'esquelets i calaveres.²⁵ Atès que aquesta celebració es prolongà durant dècades, és probable que la parròquia hagués encarregat l'execució d'alguns novenaris d'ànimes a diversos pintors, però només se n'ha conservat les dades d'un. El fons de la comunitat de preveres de Santa Maria guarda una rebuda del 21 de febrer de 1774, en què el reverend Joan Marull satisfià la quantitat de 60 lliures al pintor Josep Miragüelo per haver pintat un d'aquests novenaris d'ànimes, com diu la nota: "la perspectiva, ànimes i calaveres."²⁶

Si bé les dues fundacions anteriors estaven dedicades a la prèdica per les ànimes de la gent que no havia assolit la salvació eterna, Miquel Costa, no content amb això i amb l'obsessió de redimir quantes més ànimes fos possible del purgatori, instituï una altra pia

²⁵ Ibidem.

²⁶ SAMP. *Rebut per pintar un novenari d'ànimes*, 8 de desembre 1798. Fons de la Comunitat de Preveres de Santa Maria de Palamós, Llevador de comptes i rendes, 1769-1819. Capsa 11.

ta celebració els temples parroquials es guarnien de manera especial. El testamentari deixà instruccions perquè es construís un monument, és a dir, un túmul de difunts al mig de l'església il·luminat amb quatre atxes vermelles. Sis ciris del mateix color en l'altar major, que estaria cobert amb un retaule d'ànimes o purgatori, un gran llenç pintat on apareixia representat un escenari arquitectònic en perspectiva que es completava amb personatges que representaven les ànimes de monarques, clergues, rics, pobres, envoltats

fundació amb aquest efecte, però aquest cop a l'església de Sant Genís de Torroella de Montgrí. Manà que tots els dissabtes a les 8 del matí fossin celebrades unes misses repartides entre els altars de Maria Santíssima del Carme i de les Santes Ànimes del Purgatori. A part d'aquestes funcions els capellans estaven obligats a fer absoltes en el cementiri de la parròquia pel sufragi de les ànimes. Dotà la causa amb 950 lliures en forma de diferents censals²⁷ (fig. 3).

Miquel Costa instaurà dues fundacions més dedicades a lloar la figura de la Mare de Déu. La primera s'havia de celebrar el dia 18 de desembre, diada de l'expectació de la Reina Santíssima anomenada Nostra Senyora de la O.²⁸ Es coneixia amb aquest nom perquè després de fer l'oració de la tarda el cor sostenia una llarga *O* cantada. Volia que se celebressin solemnes completes durant la vigília i el dia de la festivitat de Nostra Senyora la comunitat de preveres havia de sortir en processó abans de la celebració de l'ofici seguint el següent itinerari: el punt de partença era la porta principal o de migdia de la parròquia de Santa Maria, es dirigien cap a la plaça de la Vila, remuntaven el carrer Molins, passaven per davant del convent de Nostra Senyora de Gràcia, baixaven pel carrer mossèn Miquel Costa, passant per davant de la capella del Carme i giraven al carrer Ave Maria on antigament hi havia unes escales que permetien l'accés pel cementiri. En el decurs de l'esmentada processó la comunitat havia de cantar l'himne *Ave Maris Stella*. Retornada la seqüela a l'església se celebraria l'ofici solemne amb ministres i bordoners.

La segona, com s'havia d'esperar, ordenava que construïda la capella de l'hospital fos instaurada una funció a la glòria de Déu Nostre Senyor i de Nostra Senyora del Carme el 15 de juliol de cada any. La celebració s'iniciava la vigília. El dia 14 a la tarda tota la reverend comunitat de Santa Maria de Palamós havia de cantar en aquesta capella solemnes completes, i el dia 15, jornada de la festivitat de Nostra Senyora del Carme, sortir en processó des de la parroquial fins a l'oratori de l'hospital cantant pel camí l'himne *Ave Maris Stella*. A la capella havien de prendre la imatge titular de Nostra Senyora i passejar-la en processó: des de la capella es dirigia a la plaça de la vila, baixava pels carrers Major i Tauler i Servià, remuntava pel carrer de la Creu, passava per davant del convent dels frares

²⁷ AHG, *Fundació pel sufragi de les ànimes del purgatori*, 1768. Fons de la Notaria de Torroella de Montgrí, 1767-1768, To 400.

Fig. 4 Interior de la capella del Carme, fotografada l'any 1991.

agustins, girava pel carrer mossèn Miquel Costa per a tornar a la capella, on finalment la processó se celebrava un ofici solemne amb diaca, sotsdiaca i bordoners (fig. 4).

Les prèdiques a la Mare Santíssima del Carme tant a Palamós com a Torroella no són casuals; cal explicar que era oficialment intercessora, per descomptat, de la salvació de les ànimes del purgatori. La possessió del seu escapulari n'accelerava la salvació ja que, segons la tradició, la Mare de Déu prometé alliberar del purgatori totes les ànimes que haguessin vestit el seu escapulari en algun moment de la seva vida.²⁹ Segura-

ment, l'obstinació de Miquel Costa per la salvació dels esperits que no havien assolit el cel etern explica perquè la capella de l'hospital de Palamós fou encomanada a aquesta verge titular.

28 La O cantada pel cor era un mantra simbòlic que expressava astorament, quedar meravellat per l'expectació de la vinguda del Messies.

29 En un moment de gran aflicció Sant Simó Stock, frare carmelita anglès, suplicà a la Mare de Déu que li donés un senyal de la seva protecció. El dia 16 de juliol, la verge se li aparegué amb l'infant en braços i li lliurà un escapulari, advertint-li que tots els que expirassin amb aquell símbol no patirien el foc etern. Aquesta promesa no era només vàlida per als religiosos que morien amb l'escapulari llarg, sinó també per als fidels que portaven l'escapulari petit una medalla-escapulari. Hi havia la creença que els que portessin l'escapulari, la Verge del Carme els lliuraria del Purgatori el primer dissabte després de la seva mort. Però per a gaudir de les propietats que proporcionava l'escapulari era necessari que: l'escapulari fos imposat per un sacerdot, aquest escapulari havia de ser confeccionat amb dues peces de llana (i no de cap altre material) units entre si per cordons, de forma rectangular o quadrangular, de color marró amb una part caient sobre el pit i l'altra sobre l'esquena, el receptor havia de guardar la castedat segons el seu estat (perfecta per als solters i matrimonial per als casats) i resar les oracions prescrites pel sacerdot.

Arribats en aquest punt, cal reprendre la pregunta que s'havia plantejat a l'inici d'aquest apartat: per què mossèn Costa cedí una suma tan quantiosa de diners per a fundacions, sobretot, a l'església parroquial de Santa Maria de Palamós? Totes sumaven una quantitat gens menyspreable que era necessària per a construir l'hospital amb major lluíment, poder sufragar la fàbrica d'un retaule més digne, assegurar la seva manutenció i les rendes que haguessin evitat les dificultats i les penúries que patí la institució en els seus primers anys. Si la construcció de l'hospital era la seva gran obra pòstuma, per què li va escatimar diners? La possible resposta a tot això es troba en una de les clàusules del seu testament. Les seves disposicions foren molt clares i cal llegir-les amb molta atenció, sobretot quan escriu: *"Si per algun pretext la reverend comunitat s'oposés en esta mia voluntat o en la construcció de dita capella lo que no es perjudicial ans be favorable a dita reverend comunitat."* Per què la comunitat de preveres de la parroquial s'havia d'oposar a la creació del nou hospital?

Tot fa pensar que les generoses dotacions econòmiques de les fundacions anaven destinades a compensar econòmicament possibles retrets i prejudicis que la comunitat de preveres pogués tenir, no a causa de la fundació de l'hospital, sinó davant la construcció de la seva capella, un temple erigit a pocs metres de la parròquia. D'aquesta manera, s'aconseguí evitar el que passà uns anys després, quan els frares agustins edificaren la nova església conventual de Nostra Senyora de Gràcia, uns metres més amunt de l'hospital. L'erecció d'aquest nou temple, amenaçant i altiu, al capdamunt del carrer, encrespà els ànims dels capellans en considerar-ho un greu, una amenaça massa propera. Entre 1785 i 1797, la comunitat de preveres mantingué un llarg i costós litigi contra la comunitat de frares regulars pels drets dels parroquians i els de sepultura. Mossèn Miquel Costa eludí el conflicte amb una forta suma de diners i cedint l'ús de la capella del Carme als preveres de la parroquial.

La generosa assignació de diners esmerçada per a les fundacions i causes pies feia necessari i obligat el compliment de tots els oficis programats, seguint al peu de la lletra tot el que el testament determinava que s'havia de fer sense excepcions. Miquel Costa deixà anotat que, si per algun pretext la comunitat de la parroquial contradeia la seva voluntat o deixava de celebrar les misses estipulades, la important donació de diners seria retirada i lliurada a la reverend comunitat de preveres de l'església de Sant Genís de Torroella de

Fig. 5 La capella del Carme en el seu estat actual, després d'una profunda remodelació.

Montgrí i totes les misses es traslladarien a aquest temple.³⁰ A pesar de la compensació econòmica el seu compliment era una càrrega feixuga per a la comunitat. Si bé els primers anys els preceptes se seguiren al peu de la lletra, amb el temps el control dels marmessors anà minvant; com a conseqüència la comunitat de preveres començà a incomplir alguns compromisos i a interpretar-ne d'altres segons la seva conveniència, contravenint la voluntat del testamentari expressada i declarada en els seus termes més determinants. El 1821 un informe redactat per Antoni Casademont i Miquel Matas, administradors perpetus de l'hospital, dóna a entendre que l'ofici que s'havia de celebrar tots els dies festius a la Capella del Carme només es feia sis mesos a l'any i a l'església parroquial. Informaren de les irregularitats a l'alcalde, però aquest no en féu cas *"por las*

³⁰ Op. cit., *Còpia del testament del reverend Miquel*.

muchas ocupaciones de aquel". En aquest document els dos administradors es lamenten del perill que per una qüestió d'incapacitat o per falta de coneixement la vila es veïés privada de la funció eclesiàstica de la diada del Carme i de la missa en dies festius i expressen el temor que la important dotació es traslladés a la comunitat de Torroella de Montgri³¹ (fig. 5).

EL PLET QUE VA FER PERILLAR LA FUNDACIÓ DE L'HOSPITAL

Un dels grans entrebancs per a la creació del nou hospital de Palamós i que fins i tot podia haver deixat sense efecte la seva fundació fou un plet que durà 20 anys. Com ja s'apunta en un document de 1821 *"el largo proceso supuso unos gastos muy crecidos para el seguimiento del pleyto contra el pariente del difunto quien pretendió dar el testamento de nulidad"*.³² Si no hagués succeït, segurament la institució hauria tingut més recursos econòmics.

En aquells temps, passava algunes vegades que els llegats que anaven a parar a institucions públiques o causes pietoses com l'hospital de pobres eren objecte d'impugnació per part dels parents del difunt que veien escapar part dels béns i del capital que tant anhelaven aconseguir. Sense anar més lluny, a la nostra comarca es troba un altre exemple: el 1744 l'hospital de Sant Carles de Begur visqué serioses dificultats per a la seva fundació. Després que el Dr. Francesc Comas i Ros féu donació de tota les seves hisendes i pertinences per a la seva creació, els seus nebots intentaren capgirar el testament falsificant una minuta i iniciant un procés per a reclamar diverses propietats al legant el legítim dret d'herència.³³

El plet interposat a l'hospital de Palamós començà quan, després de conèixer la notícia de la mort de mossèn Miquel Costa, el seu germà Anastasi, que residia feia més de 30 anys a Ècija,³⁴ emprengué el llarg viatge de tornada a Palamós per a fer-se càrrec del cobrament dels béns que comptava heretar del seu germà i del seu pare. En saber que cap notari no havia recollit la seva última voluntat cregué que havia mort sense fer testament. Quan arribà desitjós

31 SAMP, *Exposició dels regidors Antoni Casademont i Miquel Matas sobre l'hospital de la vila*, 31 de juliol de 1821. Fons de l'Ajuntament de Palamós, Beneficència i assistència social, administració de l'hospital, 1650-1975, capsa 634.

32 SAMP, *Punto de vista que demuestra varios puntos relativos al hospital*, juliol de 1821. Fons de l'Ajuntament de Palamós, Beneficència i assistència social, Administració de l'Hospital 1650-1975, capsa 634.

33 VAQUER I CATÀ, Josep. "El sant hospital de Begur", *Editat per la parròquia de Begur*, 1990, p. 18-27.

34 Per motius que desconec a partir de 1735 Anastasi Costa apareix domiciliat a Ècija (Sevilla). Allà, s'hi havia casat i era pare de cinc fills.

de prendre possessió dels béns es trobà que el rector Joan Simon de Sant Pere de l'Escala presentà com a última voluntat seva una minuta signada de la mà del mateix Miquel Costa amb data de 1761.³⁵ Anastasi, sorprès i indignat, inicià la impugnació del testament i la reivindicació dels béns.³⁶

Cal recordar que en el testament, Miquel Costa ja cedia a Anastasi la quantitat de 1.000 lliures barceloneses i 41 dobles d'or pels drets que pogués esperar per línia paterna i materna. Tot i que s'especifica clarament que aquesta assignació no li pertocava atès que les propietats no havien estat heretades sinó adquirides per a redimir els deutes del seu pare. La situació d'Anastasi i la seva família que vivien en la major indigència l'empenyeren a acceptar la quantitat oferta. El 17 d'agost de 1768, ell mateix i quatre dels seus cinc fills signaren l'escriptura on renunciaven formalment i solemnement a tots els drets reals i personals que els poguessin correspondre.³⁷ Poques setmanes més tard, el 17 de novembre Anastasi Costa rebé la totalitat dels diners assignats pel seu germà de la mà del comerciant Amador Jover, que actuava en nom del marmessor Joan Simon.

Un cop que aquests cabals pal·liaren les necessitats econòmiques més immediates, a Anastasi li devia envair la sensació que havia tret poc capital. Consultà amb un advocat que el convencé que podia impugnar el testament per a declarar-lo nul i inicià el plet contra els marmessors de Miquel Costa davant la Reial Audiència del Principat de Catalunya, que duraria 20 anys, des de 1770 fins al 1790. Al·legà que el testament havia estat rebut per persones no facultades per a fer-ho. Ho justificava invocant a aquest efecte el reial edicte del 29 de novembre de 1736 que prohibia als rectors del principat rebre escriptures o testaments fóra que fossin dels seus propis feligresos, i inequívocament, Joan Simon, marmessor del testamentari i rector, no havia tingut mai com a feligrès Miquel Costa. Com a conseqüència el testament havia de ser declarat nul i considerar que el difunt expirà sense fer un testament vàlid.

El plet fou admès a tràmit per la Reial Audiència. En el cas d'haver prosperat hauria posat en greu risc la fundació de l'hospital de pobres de Palamós. Els marmessors presentaren lletres citatòries demostrant que el mateix Miquel Costa no rebé les propietats en herència del seu pare, sinó que les hagué de recobrar redimint els censals, i per tant eren legítimament seves. Acreditaren amb un document la voluntat d'Antoni Costa que, de tots els seus fills, fos Miquel el que hauria de retenir totes aquestes propietats després de la

³⁵ AHG, *Anastasi i Miquel Joseph impugnen el testament de mossèn Miquel Costa*, 10 de setembre de 1781. Fons Notarials de Palamós, 1780-1781, pa 414.

³⁶ Op. cit., *Anastasi i Miquel Joseph impugnen el testament de mossèn Miquel Costa*.

Fig. 6 L'hospital de pobres en estat ruïnós, fotografiat el 1976 per Narcís Tibau.

seva mort. També manifestaren que Anastasi havia acceptat de bon grat el testament i que ell i els seus descendents havien renunciat als béns a canvi d'una bona quantitat de diners.

El 28 de juny de 1771, la Reial Audiència de Barcelona pronuncià sentència imposant silenci perpetu a Anastasi Costa en la seva pretensió de nul·litat testamentària. Anastasi apel·là seguint, però, una altra estratègia. Es donava el cas que el seu fill gran, Miguel Joseph, fou l'únic que no signà el document de renúncia del seu pare; per tant, aquest cop Anastasi

reclama part de l'herència en nom del seu fill. El 14 de setembre de 1772, se sentencià rebutjant altra vegada la súplica d'Anastasi i el seu fill Miguel Joseph.³⁷ Ambdues parts continuaren litigant 10 anys més fins que els administradors de l'hospital, ja construït, es feren càrrec del procés atès que dels tres marmessors dos ja havien mort i el tercer era vell i jubilat. La sentència definitiva es produí a Madrid el 6 de juliol de 1790 amb un auto del Consell Reial: "*Hallándose este pleito legitimamente concluso y visto por el Consejo, éste proveyó que no ha lugar al recurso de injusticia notoria introducido por Anastasio y Miguel Joseph Costa, a quienes se condena a la pena de los 500 ducados los que paguen en llegando a mejor fortuna y se repartan entonces en la forma ordinaria.*"³⁸ Des d'aquest moment, Anastasi i el seu fill no importunaren més els administradors de l'hospital (fig. 6).

³⁷ SAMP, op. cit., BOFILL, Lluís.

³⁸ Per a aprofundir en el plet i totes les seves suplicatòries es pot consultar el treball ja citat de Lluís Bofill, SAMP, op. cit., BOFILL, Lluís, p. 7-11.

³⁹ SAMP, op. cit., BOFILL, Lluís, p. 10.

EL NOU HOSPITAL TIRA ENDAVANT

A pesar del perill que la Reial Audiència del Principiat de Catalunya sentenciés a favor d'Anastasi Costa, els marmessors no s'immutaren davant de la reivindicació de béns i el maig de 1768 ja havien legalitzat la institució de l'hospital i continuaven endavant amb el projecte.

Per la seva construcció el donant cedí una finca que estava situada a l'antic carrer Hospital (actual carrer mossèn Miquel Costa) conformada per dues cases i un hort. En el cadastre de 1716, ja hi figura una casa que pertany al seu pare Antoni Costa. Tenia l'entrada pel carrer d'Adrià Álvarez i feia cantonada amb el carrer mossèn Miquel Costa. És possible que el fundador, anys més tard, a aquesta casa, n'hi afegís una altra ja que en documents posteriors apareix especificat "*señalando por sitio de dicho hospital y capilla para decir misa, unas casas y un huerto que tenia y poseia en la misma villa*".⁴⁰ Al costat d'aquestes cases, a la part de llevant, hi havia un hort on s'havia de construir la nova capella.

Gràcies a l'inventari que van fer dels béns del difunt els reverends Ventura Carreras i Miquel Martí sabem que trobaren 3.697 lliures de capital. Seguint les indicacions del donant, després de la mort natural de la seva cunyada Maria Costa es féu pública la subhasta del mobles i granadura del difunt amb un rèdit de 305 lliures, i els de Maria Costa, que importaren 246 lliures més. Tota aquesta recaptació es destinà a la fàbrica de l'hospital.⁴¹

La necessitat de desviar una generosa dotació de diners a les fundacions instituïdes pel difunt provocà que els marmessors no tinguessin suficients cabals per a tirar endavant el projecte i sol·licitaren el consentiment al bisbe de Girona, Manuel Antonio de Palmero, perquè els permetés la venda d'alguna de les finques en subhasta pública. Reberen el permís i potestat de despatxar les propietats menys útils, conforme a la voluntat del testador. Així es transferí a Salvador Patxot, sabater, una casa situada al carrer Major per 650 lliures, a Nicolau Bajandas, negociant, un pati envoltat de murs situat en el carrer Pagès i Ortiz per 261 lliures i a Antoni Oli-

40 SAMP, *Relació segellada del comú de Palamós sobre el plet d'Anastasi Costa contra els béns de mossèn Miquel Costa*, 5 abril 1772. Fons de l'Ajuntament de Palamós, Correspondència General 1766-1780, Capsa 172.

41 SAMP, op. cit., *Punto de vista que demuestra varios puntos relativos al hospital*.

vós, mariner, una altra casa amb pati situada al raval de Mar, en la plaça de Sant Pere per 290 lliures.⁴²

Les propietats restants es preservaren per a dotar la institució hospitalària de rendes que asseguressin el seu sosteniment, entre les quals figuraven: una peça de terra de sis vessanes coneguda per vinya Rala situada al territori de Vila-romà, una altra vinya darrera de l'església de Vall-llobrega,⁴³ una peça de terra, feixes i horts localitzats al pla de Nau o pas des Grau, un terreny a prop del molí d'en Carles a la parròquia de Vila-romà anomenat el camp del Pla i una feixa de terra coneguda com l'establida d'en Taril també a la referida parròquia. Sabem que els beneficis de l'arrendament anual de totes aquestes propietats ascendia l'any 1771 a 99 lliures franques.⁴⁴ Uns anys més tard, el 1789, els beneficis foren lleugerament superiors: 115 lliures. Però les despeses de la institució anaren augmentant i la injecció de diners que donaven els arrendaments de les propietats no van ser suficients. L'estat de les rendes de l'hospital de 1820 a 1821 demostra que en els anys posteriors a la seva fundació s'hagueren de comprar noves finques. La suma total de les rendes era llavors de 270 lliures.⁴⁵

Un cop aplegats tots els fons els marmessors enviaren una súplica a Domingo de Berenguer, vicari general del bisbe de Girona, per a començar la construcció del nou hospital. El 15 de juny de 1768, reberen l'autorització per a beneir la primera pedra de la capella. Un mes després, el 10 de juliol de 1768 la gent es congregà a l'hort on havia de ser construït l'oratori, un tros de terreny envoltat de murs on hi havia plantada una creu de fusta. La cerimònia fou presidida pel reverend Joan Simon vestit d'alba, estola i capa pluvial. També hi foren presents Francesc Vidal de Savall, alcalde, els regidors de l'Ajuntament, els preveres beneficiats de la parròquia de Santa Maria (excepte el rector, que es trobava absent), la reverenda comunitat de frares del convent de Nostra Senyora de Gràcia i un gran nombre de persones i públic en general. Donaven fe de l'acte,

42 Extret de diferents escriptures de venda de propietats de mossèn Miquel Costa de l'any 1768. AHG, Fons Notarials de Palamós, 1768-1769, Pa 374.

43 En un altre document aquesta peça de terra surt anomenada Les Planes i la situa a Vall-llobrega. AHG, *Martí Sicars procurador dels marmessors de Miquel Costa pren possessió de les seves propietats de Palamós, Vila-romà i Vall-llobrega*, 7 juny 1770. Fons Notarials de Palamós, 1769-1770, Pa 592.

44 SAMP, op.cit., *Relació segellada del comú de Palamós sobre el plet d'Anastasi Costa contra els béns de mossèn Miquel Costa*.

45 SAMP, op. cit., *Punto de vista que demuestra varios puntos relativos al hospital*.

Fig. 7 El 10 de juliol de 1776 es diposità la primera pedra de la capella del Carme en la fonamentació de l'absida.

com a testimonis, els reverends Martí Sicars, prevere i domer de l'església de Sant Andreu de Serinyà, i Anton Prats, també prevere i domer de l'església de Sant Martí de Peralada, tots dos naturals de Palamós. Aquell dia es féu la benedicció de la primera pedra de la capella del Carme, que es desà als fonaments de l'absida. Era una pedra quadrangular, buida per dintre que guardava en el seu interior una ampolla de vidre, una còpia de l'acte de benedicció i algunes monedes (conforme s'estilava en casos semblants). A cada costat de la pedra hi havia gravades una creu i en la seva base les xifres referents a l'any de 1768.⁴⁶ El model devia ser molt semblant a la pedra fundacional que l'any 1991 es trobà en la fonamentació del vessant sud de l'església del convent dels agustins (fig. 7).

⁴⁶ AHG, *Benedicció de la primera pedra de la capella del Carme*, 10 de juliol 1768. Fons notariais de Palamós, 1768, Pa 373.

L'ARQUITECTURA DE L'HOSPITAL I DE LA CAPELLA DEL CARME

Després d'examinar detingudament els documents de l'època, no sembla pas que l'edifici destinat a ser hospital fos de nova planta, sinó que aprofitava per a aquest efecte les dues cases existents a la finca. En les capitulacions per a la construcció de la capella del Carme s'especifica que els murs de la capella i els de l'hospital havien de quedar units. L'aspecte esbiaixat que ofereix la planta de la capella, sense les dues primeres capelles del costat de l'Evangeli, és a dir, entrant a l'esquerra, només es pot explicar si l'oratori s'hagué d'emmotllar a l'espai que quedava lliure entre els carrers circumdants i les cases existents. Per tant, tot fa pensar que l'hospital no fou de nova creació sinó més aviat fruit de la unió i rehabilitació de dos antics habitatges. Estem parlant d'un hospital de reduïdes dimensions a tenor del seu equipament: *"se guarnirà la casa i l'hospital amb quatre llits amb màrfega, matalàs, flassada, dos coixins i quatre llençols per cada llit, una dotzena de cadires de balca i altres sis amb reposadors per estar els pobres malats en major repòs. S'adornarà juntament amb quatre bancs d'espatllera i quatre taules."*⁴⁷ Escassament quatre llits, però que serien suficients per a assistir els pobres malalts del comtat de Palamós, és a dir, naturals o residents de Palamós, Vila-romà i Vall-llobrega. Els forasters també hi eren admesos si estaven en trànsit. Els casos que requerien major atenció mèdica o una estada més perllongada es remetien a l'Hospital General de Girona.

L'aspecte exterior de l'hospital no diferia massa de les altres cases de la vila: murs gruixuts, dentells de pedra i les finestres cobertes amb reixes de ferro. Això li proporcionava una aparença marcadament introvertida que denotava la voluntat d'aïllar el recinte assistencial del món exterior. Un clar exponent del que representava l'hospital per a la gent de l'època: un indret de pobresa, misèria, lloc on era preferible no raure-hi ja que ser-hi implicava ser pobre de solemnitat, estar sol o totes dues coses a l'hora.

L'estudi de la documentació fa pensar que la zona residencial, on habitaven segurament l'hospitaler i la seva dona, es trobava al pis de dalt, mentre que els malats s'allotjaven a la planta baixa. Es dedueix del document de la capitulació per a la construcció de la capella on s'especifica que aquest espai sacre es comunicava

47 AHG, op.cit., Còpia del testament del reverend Miquel Costa.

amb l'hospital a través de dues portes contigües i la de sota del cor unia les sales de malalts amb l'esmentada capella.⁴⁸ Una de les preocupacions de mossèn Miquel Costa era precisament considerar l'hospital com un lloc de santedat i respecte. L'ajuda material dels malalts i desvalguts havia de ser promoguda a la categoria de deure moral i completada amb assistència espiritual. De manera que estava concebut com un únic establiment que desenvolupava una doble funció assistencial i espiritual. Comunicar la capella directament amb la sala dels malats pretenia precisament això. El donant volia que el servei espiritual que oferia la capella no quedés limitat als interns, sinó que fos extensiu als vilatans. Ho demostra l'interès de traslladar-hi les fundacions de la parroquial un cop estigués construïda.

Per descripcions i fotografies antigues se sap que al darrere de l'edifici hi havia un pati, un espai obert i diàfan que millorava les condicions higièniques aportant una bona lluminositat i ventilació a totes les cambres. És probable que aquest pati tingués un petit espai reservat a hort on es cultivaven herbes medicinals, com succeïa a d'altres hospitals de l'època com el de Tossa de Mar.

L'11 de juliol de 1768, es pactà l'acta de capitulació per a la construcció de l'edifici. El contracte fou signat per Joan Simon, un dels marmessors del testament, i el mestre de cases Miquel Basart, de Sant Feliu de Guíxols, que estava finalitzant la construcció de la capella fonda a l'església parroquial de Santa Maria. Con a fiador del constructor es designà Domingo Gernach, mestre de cases de Palamós.

La concessió de les obres es féu a través d'una subhasta pública que Miquel Morer, corredor públic, celebrà a la plaça de la Vila *"y que no se encontrà persona alguna que per menos preu se oferís construir la dita capella o iglesia que lo expresat Miquel Basart"*.⁴⁹ La construcció de la capella es convingué a preu fet per 930 lliures.

El pacte especifica que la seva construcció "hagi de seguir la primera i la segona planta que se li donarà", i per tant és evident que se li van facilitar uns plànols de l'edifici del quals desconeixem l'autor. Entre la documentació pertanyent al duc de Sessa de l'antic

⁴⁸ AHG, *Capitulacions per la construcció de la capella del Carme*, 30 de juliol 1768. Fons notariais de Palamós, 1768, Pa 373.

⁴⁹ AHG, *ibidem*.

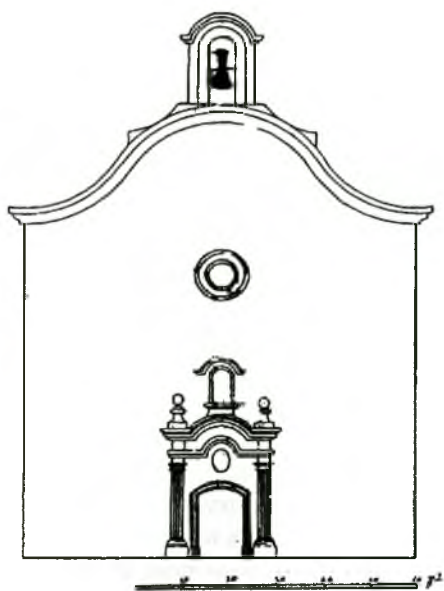

Fig. 8 Traça de la façana de l'hospital de pobres procedents de l'antic arxiu del castell de Calonge. Fons Família Casellas.

arxiu del castell de Calonge,⁵⁰ hi havia unes traces o dibuixos de façanes i portalades realitzades durant la segona meitat del segle XVIII. N'hi ha una en particular que podria tractar-se d'un estudi preliminar de la Capella del Carme, tot i les diferències del disseny de la porta amb l'obra definitiva. Això obre la possibilitat a pensar que, igual que va succeir amb la capella del Sant Crist o amb el convent dels agustins de Nostra Senyora de Gràcia, el duc de Sessa, que era comte de Palamós, hauria pogut efectuar alguna contribu-

ció econòmica que no apareix recollida en cap document, cosa que explicaria que tingués en el seu poder aquesta traça, potser per a visurar l'obra i donar-ne la seva aprovació⁵¹ (fig. 8).

L'acta de capitulació esclareix la feina que li corresponia fer a Miquel Basart picant pedra calsinal: obrir tres portes, una per a la sagristia, una altra per a entrar a l'escala del cor (espai altrament dit el campanar) i una altra al pis superior, per a entrar al cor. També havia de construir els dos graons que alçaven el presbiteri per damunt de la resta del sòl de la capella, picar la rosassa del cor, una petita finestra i una espitllera per a donar claror al campanar, una altra espitllera a la sagristia i resoldre totes les cantonades de l'edifici amb grans blocs de pedra. Però, sens dubte, la feina més compromesa era construir el campanar d'espada que corona la façana principal. El contracte dicta *"fnir lo campanar de pedra com està en*

⁵⁰ Avui l'arxiu del castell de Calonge no existeix. El seu contingut anà a parar a la propietat de la família Casellas de Lleida.

⁵¹ Jaume Aymar descobrí aquestes traces i les publicà en el seu article. AYMAR i RAGOLTA, Jaume, "L'església parroquial de Sant Martí de Calonge", *Institut d'Estudis*

Fig. 9 Porta principal de la capella del Carme fotografiada el 1991, quan va córrer el perill de ser desmuntada.

Fig. 10 Mènula de l'interior de la nau de la capella del Carme.

la planta"; de nou, el mestre de cases havia de ser fidel al disseny o traça original.⁵²

Els murs es farciren de pedra poc treballada de mida diversa, mentre que les pilastres, els arcs de l'interior, les voltes de la nau, el cor i l'escala per a pujar al cor es construïren amb rajola. Atès que la capella es construí sobre un terreny amb un pendent pronunciat fou necessari reforçar els murs de ponent amb sòlids contraforts; a l'altra banda aquests són de menor alçada i queden integrats a les parets de les capelles laterals. La cornisa, el cambril (que estava coronat per una petita cúpula) i tot el recorbriment dels murs interiors es féu amb guix deixant petites motllures a les pilastres. És evident que aquest tractament escadusser en la construcció dels murs de pedra i rajola fa pensar que aquest edifici no estava pensat per a deixar la pedra vista. Per tant, el seu aspecte exterior devia ser bastant diferent del d'avui, estava completament arrebossat.

del Baix Empordà, vol. I, 1982, p. 53.

⁵² AHG, op. cit., *Capitulacions per la construcció de la capella del Carme*.

Miquel Basart no s'hagué de preocupar ni de la porta principal ni de les piles baptismals atès que tot li seria lliurat ja picat. És evident que aquest treball s'encarregà específicament a un picapedrer o escultor extern. Tot i que no apareixen mencionades en el contracte, les mènsules ricament decorades de l'interior són obra d'un altre escultor, molt més destre i avantatjat que el que treballà en la porta. Es tracta de sis mènsules d'ordre compost ornamentades amb garlandes i motius vegetals on apareixen representades figures d'angelets. En quatre d'aquestes (les dues del cor i les del presbiteri) només es representa el rostre angelical envoltat d'unes ales. A les altres dues mènsules, les situades al bell mig de la nau, les figures apareixen nues, de cos sencer, amb una postura dinàmica, cavalcant sobre un núvol resolt amb nervadures corbes i voluptuoses. Malauradament, alguna d'aquestes figures apareix molt degradada per la meteorologia després que cedís el sostre de la capella a final dels anys setanta (fig. 9 i 10).

Les obres acompliren els terminis fixats i l'hospital s'acabà el 1771. El resultat final es tradueix visualment en un edifici que alterna la presència d'elements del barroc tardà amb altres d'un classicisme incipient.

EL RETAULE DE LA CAPELLA DEL CARME, IMATGES VOTIVES I ALTRES ORNAMENTS

Pels volts de 1976, Narcís Tibau rector de Santa Maria, interessat pel patrimoni palamosí i més concretament pels edificis històrics, amb una càmera rudimentària en blanc i negre realitzà diverses fotos de l'hospital i la seva capella, abandonats i ruïnosos. Tot i la mala qualitat de moltes d'aquestes fotografies tingué l'encert de fotografiar part del retaule de l'altar major de la capella abans que aquest desaparegués completament com a conseqüència de l'enfonsament definitiu del sostre de l'edifici. Aquesta imatge és l'únic testimoni que tenim per a conèixer l'aspecte i tipologia del retaule (fig. 11).

Un estudi atent de la fotografia ens permet veure que el retaule de l'altar major era una obra pintada sobre grans peces de llenç unides com un trencaclosques i fixades al mur gràcies a uns suports de fusta que encara són visibles en algunes fotografies antigues de l'interior de la capella. Simulava un retaule escultòric mitjançant les tècniques de la perspectiva. Es tractava d'una mena de pintura *"trompe*

Fig. 11 Fotografia del retaule de la capella del Carme realitzada per Narcís Tibau l'any 1976.

l'oeil", que es basava en l'aparença i l'engany visual per a crear la il·lusió de profunditat. Aquesta obra falsament ufanosa i molt modesta, s'inscriu dins del grup de pintures il·lusòries, habituals en el barroc tardà, i que persisteix fins a final del segle XVIII. Tot plegat, un exemple prou clar de les tendències del moment, encaminades a construir un art sovint qualificat de monumental i triomfalista però que utilitza, gairebé sempre, materials pobres i uns mitjans més aviat limitats.

Al bell mig de l'altar major hi havia el cambril que acollia la imatge de Nostra Senyora del Carme. Al seu voltant

s'hi desplegava el cos principal del retaule que estava ocupat per diverses figures. Les més grans simulaven escultures de cos rodó, apareixien emmarcades per una fornícula d'arc semicircular i per columnes adossades de fust llis. Tot plegat recreava un parament d'arquitectura clàssica bastant senzilla, desproveïda d'ornaments i floritures. Altres figures més petites apareixen adscrites a l'interior de marcs o medallons que simulaven relleus. A pesar de la bona intencionalitat de l'artista el resultat no era massa reeixit, totes les figures apareixien molt frontals, estàtiques i mancades de volum.

El fet que per a completar el guarniment de l'interior de la capella es decantessin per un retaule pintat enlloc de fer-ho per un escultòric denota una falta de liquiditat. En qualsevol cas, el retaule pintat era una solució molt més econòmica i potser, en el seu moment, revestida de provisionalitat, pensant que més endavant hi hauria la possibilitat d'obtenir recursos i acabar construint un obra més

costosa i definitiva.⁵³ D'aquesta manera s'aconseguia un conjunt arreglat, d'aparença luxosa, executat amb molt poc temps i amb un cost molt ajustat.

La documentació consultada no permet apuntar cap nom sobre l'autoria del retaule, a pesar d'això es pot establir una clara relació estilística entre les pintures del retaule de la capella del Carme amb les de l'església de Sant Pere de Navata datades entre 1725 i 1730 que Francesc Miralpeix, especialista en pintura gironina del segle XVIII, atribueix a la família Segovia: el mestre pintor Fernando de Segovia, el seu fill Joan i el seu gendre Joan Tàpies, que també decoraren l'ermita de Santa Caterina de Torroella de Montgrí.⁵⁴ A pesar que més de 40 anys separen les dues obres, només cal comparar el plantejament general, la traça del retaule i algunes figures per a evidenciar els paral·lelismes formals i estilístics.

Sabem que Fernando Segovia tingué dos fills Joan i Maties, que també es dedicaren a la pintura.⁵⁵ Entre 1726 i 1727 el pare i el seu fill Joan figuren residint a Palafrugell. Gràcies que una germana de Joan Segovia, anomenada Maria, es casà a Mont-ras l'any 1733 amb Miquel Vidal en coneixem més coses. En la partida de matrimoni diu que la Maria era filla de Fernando de Segovia, pintor, habitant a la parròquia d'aquest lloc (Mont-ras). Un any després, el primer fill que tingué aquest matrimoni, nascut el 1734, tenia com a padrí a Joan de Segovia, jove pintor habitant a la vila de Castelló d'Empúries. El segon fill, nascut el 1736, tenia com a padrí el seu avi, Fernando de Segovia, pintor, habitant encara a la vila de Castelló d'Empúries. Joan Segovia entre 1738 i 1749 sembla que residí a Olot on el 1738 contragué matrimoni amb Elisabet Serra, filla de Josep Serra, daurador. Allà, hi va batejar els seus set fills: Josep, Ignasi, Francesc, Fernando, Pere, Jeroni i Antoni, curiosament tots

53 PARET i PEY, Josep, "Procés de conservació-restauració de les pintures murals de l'absis i de les capelles laterals de l'església de Sant Pere de Navata (Alt Empordà)", *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, núm. 28, Figueres, 1995.

54 Tingué tres fills. Dos d'ells, Joan i Maties, es dedicaren a la pintura. Per a saber-ne més dels Segovia cal llegir: MIRALPEIX i VILAMALA, Francesc, "Episodis de pintura barroca al bisbat de Girona durant el primer terç del segle XVIII. Joan Casanoves II, Joan Pau Casanoves Feixes i Fernando de Segovia", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol. 50, 2009, p. 289-301.

55 Les informacions del seu fill Maties o Macià són més aviat escasses. Fou actiu fins a final del segle XVIII i treballà a la zona de Cervera (Lleida). Op. cit., MIRALPEIX i VILAMALA, Francesc, p. 290-291.

barons.⁵⁶ Això no li impedí continuar treballant a l'Empordà on tenia contactes i clients.

Fernando Segovia sembla que morí els primers de l'any 1741; per tant, si es tenen en compte les dates en què fou realitzat el retaule de la capella del Carme, amb posterioritat a 1771, es pot suggerir a Joan Segovia com a possible autor. L'activitat pictòrica del taller de Fernando Segovia, la tècnica i l'estil, l'heretà el seu fill Joan, lligat al tarannà vital del seu pare, cosa que significa que interpretava la composició, les figures i la factura de manera molt similar al seu progenitor. El 1741 Joan Segovia apareix relacionat amb algunes feines de dauradura a l'ermita de Sant Sebastià de la Guarda de Palafrugell.

El retaule de la capella del Carme demanava cert domini de la perspectiva i Joan Segovia estava capacitat per a fer-ho. Unes dècades abans s'havia atrevit amb projectes que requerien un evident coneixement de geometria i la seva deformació causada per la profunditat: el 1736, realitzà el projecte del monument de Setmana Santa per a la catedral de la Seu d'Urgell i el 1749 pintà un altre monument de Setmana Santa per a Sant Feliu de Pallerols.

Fins avui no s'ha trobat cap document que certifiqui la realització del retaule de la capella del Carme per Joan Segovia o algun altre membre d'aquesta família de pintors, però almenys volem que quedi constància de les semblances estilístiques entre el retaule palamosí i els conjunts de Navata i la seva més que probable relació.⁵⁷ Fent aquesta comparativa es fa difícil pensar que Joan Segovia no en fos l'artífex.

Un altre argument al seu favor és que en aquells anys no hi havia gaires especialistes d'aquest tipus de pintura mural i menys amb uns resultats tan modestos (fig. 12).

Aquest retaule es materialitzà en un moment en què, pels volts de 1770, els escultors d'Olot Joan, Esteve i Ignasi Espinet instal·laren el seu taller a Palamós. Curiosa coincidència ja que Fernando Segovia era l'avi de tots tres. La residència d'aquests artistes a la vila i la seva

56 ADG. Llibres de baptismes de la parròquia de Sant Esteve d'Olot, 1737-1744, 1744-1748, 1748-1749: 07-05-1739. Bateig de Josep, fill de Joan de Sagovia, pintor, i d'Isabel Serra. Padri, Josep Serra, daurador; 17-12-1740. Bateig d'Ignasi, fill de Joan de Sagobia i d'Isabel Serra; 03-04-1742. Bateig de Francesc, fill de Joan de Sagovia i d'Isabel Serra. Padrina Isabel de Sagovia, donzella; 11-01-1744. Bateig de Fernando, fill de Joan de Sagovia, pintor, i d'Isabel Serra. 19-01-1746. Bateig de Pere, fill de Joan de Sagovia, pintor i d'Isabel Serra. Padri, Pere Espinet, escultor; 13-10-1747. Bateig de Jeroni, fill de Joan de Sagovia, pintor, i d'Isabel Serra. Padrina Magdalena de Sagovia; 17-01-1749. Bateig d'Antoni, fill de Joan de Sagovia i d'Isabel Serra.

57 GAY i PUIGBERT, Joan, "Les pintures murals de Sant Pere de Navata: una obra d'art o una lliçó d'història", *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, vol 22, 1994, p. 607-631.

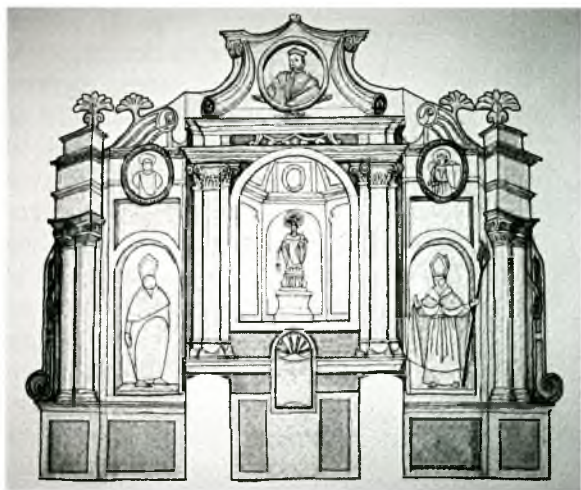

Fig. 12 Reconstrucció del retaule de l'altar major de la capella del Carme. Il·lustració de Gabriel Martín.

provada participació en alguns dels projectes artístics que s'estaven duent a terme devien facilitar els contactes entre les parts i animar Joan Segovia, oncle dels tres escultors, a acceptar l'encàrrec del retaule de la capella del Carme.

A part del retaule era necessari dotar la capella amb tots els objectes litúrgics i ornaments neces-

saris perquè s'hi poguessin celebrar les funcions estipulades. Mossèn Miquel Costa cedí per a aquest efecte peces del seu aixovar: cinc casulles amb brodats daurats, un calze, un missal, dues capes pluvials, canelobres, una campaneta, palmatòries i un hostiari, aquests darrers quatre objectes tots de plata, *"tot colocat en ella (la sagristia) amb calaix proporcionat per mantenir-se a favor de la capella a fi de usar les dites coses sempre que se celebri en dita capella o faci en ella la reverend comunitat alguna altra funció eclesiàstica"*.⁵⁸ El donant ordenà també que la imatge titular de la capella fos una representació de Nostra Senyora del Carme que guardava a la seva casa del carrer major de Torroella. Aquesta imatge que presidí l'altar major des del cambril encara existeix i és propietat de la Fundació Mossèn Miquel Costa.

Es tracta d'una escultura tallada en fusta de cos rodó o exempta que representa a Nostra Senyora del Carme sostenint l'Infant Jesús amb el braç esquerre. De la seva mà dreta, en devia penjar un escapulari que no s'ha conservat. L'obra s'aixeca sobre una peanya en forma de pedestal, amb un sòcol com a base que té decoracions amb fulles vegetals als quatre extrems, el cos o dau intern estret dóna pas a una cornisa de superfície més petita que la base. La postura de la figura principal no és forçada i ofereix cert naturalisme. La Mare de Déu és representada jove, amb una cara arrodonida, galtes rosades

⁵⁸ AHG, op.cit., Còpia del testament del reverend Miquel Costa.

Fig. 13 Dues figures tallades en fusta de Nostra Senyora del Carme procedents de la capella de l'hospital. La imatge titular de final del segle XVII i principi del XVIII (a l'esquerra) i una altra de reduïdes dimensions del segle XVIII (a la dreta). Il·lustració de Gabriel Martín.

i cabells llargs. El treball del rostre és delicat, idealitzat, però excessivament inexpressiu i distant. A la part superior del cap hi ha un suport que servia per a encertar-hi una corona, probablement de plata. Porta un fulard al cap i un mantell que es corda a nivell del pit. Les vestimentes mostren un drapejat senzill, sense gaires virtuosismes; els plecs ofereixen un moviment pausat. La seva part posterior està menys treballada. La túnica apareix policromada i estofada amb tons ocres, terres i daurats, tot decorat amb

elements vegetals i florals, si bé la capa pictòrica es mostra irregular i lleugerament deteriorada. L'Infant s'aferra al coll de la mare amb el braç dret mentre l'altre apareix mutilat. Una anàlisi crítica em duu a remarcar algunes deficiències formals com ara: un allargament del coll de la Mare de Déu, un manifest engrandiment i deformació del cap de l'Infant i una excessiva robustesa de les seves cames. A pesar d'això és una obra de qualitat acceptable, amb un treball escultòric i una policromia molt característica de final del segle XVII i principi del XVIII.

La Fundació Mossèn Miquel Costa també conserva una altra escultura de reduïdes dimensions, molt més escadussera que la imatge titular, clarament del segle XVIII, que també procedeix de l'antiga capella de l'hospital. Es tracta d'una Mare de Déu que sostenia l'Infant i un roser. A primer cop d'ull tot feia pensar que es tractava d'una representació de la Verge del Roser, però una restauració curosa ha desvetllat la seva policromia i dauradura original, que és molt característica de les representacions de Nostra Senyora del Carme (fig. 13).

SAMP (Servei de l'Arxiu Municipal de Palamós)

AGH (Arxiu Històric de Girona)

ADG (Arxiu Diocesà de Girona)